

Klinik Araştırma

**Aile Sağlığı Merkezine Başvuranların
Bitkisel Ürünler ve Bitkisel Tedaviler ile İlgili Bilgi ve Tutumları***

Yavuzalp SOLAK¹, Erhan KAYA^{2,a}, Banu Elçin YOLDAŞCAN³

¹Dörtöyl İlçe Sağlık Müdürlüğü, Halk Sağlığı, Hatay, Türkiye

²Kahramanmaraş İl Sağlık Müdürlüğü, Halk Sağlığı, Kahramanmaraş, Türkiye

³Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Halk Sağlığı, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs TC

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı; toplumda bitkisel ürünler ve bitkisel tedaviler için kişilerin bilgi ve yaklaşımlarını incelemek, sosyodemografik özelliklerine göre bu bilgi ve yaklaşımlar arasında karşılaştırmalar yapmaktır.

Gereç ve Yöntem: Kesitsel tipte olan bu çalışma, 01 Temmuz-31 Aralık 2018 tarihleri arasında aile sağlığı merkezlerine herhangi bir nedenle başvuran 348 kişiye yüz yüze görüşme tekniği ile anket uygulanarak yapılmıştır. Ankette katılımcıların sosyodemografik bilgileri ve bitkisel ürün-tedaviler ile ilgili bilgi ve davranışları bulunmaktaydı. Verilerin değerlendirmesinde tanımlayıcı analizler ve ki kare testi kullanıldı.

Bulgular: Katılımcıların yaş ortalaması 39.72±12.87 yıl, %71.6'sı kadın ve %35.3'ü üniversite ve üzeri eğitim düzeyindedir. Katılımcıların %47.1'i bitkisel tedavilere ilgili olduklarını ve bitkisel tedavi uyguladıklarını, %19.8'i hastalandıklarında ilk olarak alternatif-tamamlayıcı-bitkisel tedavi kullandıklarını belirtmiştir. Kadınların erkeklere göre daha fazla oranda bitkisel ürün kullanmayı tercih ettiği saptanmıştır. Katılımcıların bitkisel ürünler ile ilgili en çok bilgi kaynağı %39.4 ile internet kullanımınıdır. Katılımcılar bitkisel ürünleri en çok aktarlardan (%76) temin etmektedir.

Sonuç: Bitkisel ürünlerin zararlarından ve yan etkilerinden dolayı kontrollü kullanımı büyük önem arz etmektedir. Bitkisel preparatlar için ruhsatlandırma, etkinlik ve güvenlik kontrolü ile ilgili ülkelere büyük sorumluluklar düşmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bitkisel Ürün, Bitkisel Tedavi, Tamamlayıcı Tedavi.

ABSTRACT

Knowledge and Attitudes About Herbal Products and Herbal Medicine in People Applying to Family Health Care Center

Objective: The purpose of this study; to examine the knowledge and approach of people for in herbal products and herbal medicine in the community and to make comparisons between sociodemographic characteristics and this knowledge.

Material and Method: This cross-sectional study was carried out by applying a questionnaire with a face-to-face interview technique to 348 people who applied to family health centers for any reason between 01 July and 31 December 2018. The questionnaire included sociodemographic information and behaviors related to herbal product-medicine. Descriptive analysis and chi square test were used for data evaluation.

Results: The average age of the participants is 39.72 ± 12.87 years, 71.6% are women and 35.3% are at the education level of university graduates and above. 47.1% of the participants were interested in herbal medicine and applied herbal medicine, 9.8% stated that they used alternative-complementary-herbal medicine first when they got sick. It was found that women prefer to use more herbal products than men. The most important source of information about the herbal products of the participants is the internet usage with 39.4%. Participants obtain herbal products mostly from herbalists (76%).

Conclusion: Due to the harm and side effects of herbal products, their controlled use is of great importance. Countries have great responsibilities regarding licensing, effectiveness and safety control for herbal preparations.

Keywords: Herbal Product, Herbal Medicine, Alternative Medicine.

Bu makale atıfta nasıl kullanılır: Solak Y, Kaya E, Yoldaşcan BE. Aile Sağlığı Merkezine Başvuranların Bitkisel Ürünler ve Bitkisel Tedaviler ile İlgili Bilgi ve Tutumları. Fırat Tıp Dergisi 2020; 25(4): 213-218.

How to cite this article: Solak Y, Kaya E, Yoldaşcan BE. Knowledge and Attitudes About Herbal Products and Herbal Medicine Who Applied to Family Health Center. Fırat Med J 2020; 25(4): 213-218.

Geleneksel ve tamamlayıcı tıp içerisinde bitkisel ilaçlar, bitkilerin aktif bileşenlerini veya diğer bitki materyallerini veya bileşimlerini içeren otlar, bitkisel malzemeler, bitkisel preparatlar ve bitmiş bitkisel ürünleri içerir (1). Bitkiler, temel ihtiyaçların yanı sıra ilaçlar olarak da insanın hayatında her zaman önemli bir rol oynamış, bitkisel tedavi son yıllarda giderek artan bir seçenek haline gelmiştir (2, 3). Gelişmiş ülkelerde, geleneksel, tamamlayıcı ve alterna-

tif ilaçlar daha popüler hale gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) raporuna göre bitkisel ilaçları en az bir kez kullanan nüfusun yüzdesi; Avustralya'da %48, Belçika'da %31, Kanada'da %70, Fransa'da %49 ve Amerika Birleşik Devletleri'nde %42'dir (4). DSÖ'nün orta gelirli ülkeler ile ilgili bir başka raporunda Çin, Gana, Meksika, Rusya ve Güney Afrika'da en sık bakım kaynağı olarak geleneksel tıp kullanılmakta, bilimsel literatürde, resmi raporlarda ve basında sık sık,

*Yazışma Adresi: Erhan KAYA, Kahramanmaraş İl Sağlık Müdürlüğü, Halk Sağlığı, Kahramanmaraş, Türkiye

Tel: 0543 737 7411

Geliş Tarihi/Received: 08.05.2020

e-mail: erhan.ky1@gmail.com

Kabul Tarihi/Accepted: 27.07.2020

* The study was presented in part as a summary of oral papers in 18th International Eastern Mediterranean Family Medicine Congress 2019 with the publication (25 - 28 April 2019 Adana).

Asya ve Afrika nüfusunun %80'inin sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel tıp kullandıklarına değinmiştir (5). Ülkelerin ulusal bir uzman komitesinin kurulması, bitkisel ilaçlar için ulusal düzenlemelerin oluşturulması, tıbbın güvenliğini ve etkinliğini sağlamak için bir dizi faaliyet yürütmesi gerekmektedir (4). Türkiye'de 2010 yılında bitkisel preparatların ruhsatlarını vermek, etkinlik, güvenilirlik ve kalitesi ile ilgili uyulması gereken usul ve esasları belirlemek amacıyla 'Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği' ile bu konu için yasal zemin oturtulmuştur (6).

Türkiye'de bitkisel tedaviler; gribal enfeksiyonlar, alerjik rinit ve astım amacıyla, cinsel ve jinekolojik sorunların çözümünde, menopoz döneminde, hemoroit hastalığında, kanser hastalığı gibi birçok hastalıkta tedavi seçeneği olarak sıkça kullanılmaktadır (7-11).

Bu çalışmanın amacı; toplumda giderek artan ve tedavilerde önemli yer kaplayan bitkisel ürünler ve bitkisel tedaviler için kişilerin bilgi ve yaklaşımlarını incelemek, sosyodemografik özelliklerine göre bu bilgi ve yaklaşımlar arasında karşılaştırmalar yapmaktır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın evrenini Adana ilinde yaşayan TÜİK 2018 nüfus verilerine 2.220.125 kişi oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü stacalc programıyla %50 frekans, %95 güvenilirlik ve %5 hata payı alınarak 384 kişi olarak hesaplandı. Rasgele yöntemle dört merkez ilçede seçilmiş 8 ASM'deki toplamda 348 kişiye (%90.6) ulaşılarak çalışma tamamlanmıştır.

Kesitsel tipteki bu çalışmada, 01 Temmuz-31 Aralık 2018 tarihleri arasında araştırmacı tarafından katılımcılara yüz yüze görüşme tekniği ile anket uygulanmıştır. Anket formunda katılımcıların sosyodemografik özellikleri ve bitkisel ürün kullanımı ile ilgili bilgi ve davranışları yer almaktaydı. Bitkisel ürün kullanımı ile ilgili sorulara verdikleri cevapları sosyodemografik özelliklerine göre karşılaştırmalı analizler ile gösterilmiştir.

Veriler SPSS versiyon 19 programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, değişkenlerin karşılaştırılmasında ki-kare testi kullanılmıştır. $p \leq 0.05$ anlamlı farklılığın göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Çalışma, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 02.03.2018 onay tarihli kararı ile yapılmış, kamu kurumundan gerekli izinler alınmıştır.

BULGULAR

Katılımcıların yaş ortalaması 39.72 ± 12.87 yıl ve %71.6'sı kadın olarak saptanmıştır. Araştırmamızdaki katılımcıların %35.3'ü üniversite ve üzeri eğitim düzeyinde olduklarını belirtmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri.

	n	(%)
Yaş		
40 yaş ve altı	197	56.6
40 yaş üstü	151	43.4
Cinsiyet		
Kadın	249	71.6
Erkek	99	28.4
Eğitim düzeyi (n=348)		
İlkokul ve altı mezunu	83	23.9
Ortaokul mezunu	50	14.4
Lise mezunu	92	26.4
Üniversite ve üstü mezunu	123	35.3
Toplam	348	100

Araştırmamızda katılımcıların bitkisel ürün kullanımı ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların %47.1'i bitkisel tedavilere ilgili olduklarını ve bitkisel tedavi uyguladıklarını, %19.8'i hastalandıklarında ilk olarak alternatif-tamamlayıcı bitkisel tedavi kullandıklarını, %26.1'i kronik bir hastalığı olduğunu, %29.3'ü bitkisel ürünleri evde bulundurduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların bitkisel ürünler ile ilgili en çok bilgi kaynağı %39.4 ile internet kullanımınıdır. Katılımcılar bitkisel ürünleri en çok aktarlardan (%76) temin etmektedir.

Araştırmamızda katılımcıların bitkisel ürün kullanımı ile ilgili sorulara verdikleri cevapların yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna göre karşılaştırması yapılmıştır. Yaş ve öğrenim durumu ile bitkisel tedavi uygulayanların oranları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermezken, cinsiyet ile bitkisel ürün kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmüş ($p = 0.002$), kadınların oransal olarak erkeklerden daha fazla bitkisel ürün kullanmayı tercih ettikleri saptanmıştır. Kırk yaş ve altı olan kişiler, erkekler, lise ve üzeri eğitim düzeyi olan gruplarda bulunan katılımcılar istatistiksel olarak anlamlı derecede daha fazla oranda bitkisel tedavilerin yan etkisi olabildiğini belirtmişlerdir (Tablo 3).

Tablo 2. Katılımcıların bitkisel ürün kullanımı ile sorulara verdikleri cevaplar.

		n	(%)
Bitkisel tedavi hakkında düşünceniz nedir?	Karşıyım	22	6.3
	Karşı değilim-İlgilenmiyorum	162	46.6
	İlgiliyim-uyguluyorum	164	47.1
Hastalandığımızda ilk ne yaparsınız?	Sağlık kuruluşuna giderim	193	55.5
	Evdeki ilaçları kullanırım	86	24.7
	Alternatif- tamamlayıcı-bitkisel	69	19.8
İlaç yan etkisi görüldüğünde ne yaparsınız?	Doktoruma başvururum	333	95.7
	Bitkisel ilaçlara yönelirim	15	4.3
Kronik hastalığımız var mı?	Evet	91	26.1
	Hayır	257	73.9
Bitkisel ürün evde bulundurur musunuz?	Evet	102	29.3
	Hayır	246	70.7
Bitkisel ürünlerin yan etkisi olabilir mi?	Evet	267	75.7
	Hayır	81	23.3
Bitkisel ürünler, tıbbi ilaçlarla etkileşime girebilir mi?	Evet	242	69.5
	Hayır	105	30.5
Devamlı kullandığımız bitkisel tedavi var mı?	Evet	12	3.4
	Hayır	336	96.6
En sık uyguladığımız bitkisel tedaviler nelerdir? (n =158)*	Bitkisel çay	105	65.2
	İhlamur	42	26.6
	Nane limon	13	8.2
	Zencefil	12	7.6
	Yeşil çay	3	1.9
	Adaçayı	3	1.9
	Kantarcık	2	1.3
	Diğer (aloe, keçiboynuzu, kinoa...)	12	7.6
	Bitkisel ürünler ile ilgili bilgi kaynağınız nedir?*	Medya (TV, gazete)	89
İnternet	137	39.4	
Kitap, dergi	29	8.3	
Arkadaş, akraba	93	26.7	
Bitkisel ürünleri nerden temin ediyorsunuz? (n =221)	Akraba	168	76.0
	İnternet	8	3.6
	Kendim hazırlıyorum	45	20.4

*Birden fazla veri girişi bulunmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların bitkisel ürün kullanımı ile sorulara verdikleri cevapların sosyodemografik özelliklerine göre karşılaştırması.

	Yaş		40 yaş üzeri		Cinsiyet		Erkek		Öğrenim durumu		Lise ve üstü		Toplam		
	n	%*	n	%*	n	%*	n	%*	n	%*	n	%*	n	%**	
Bitkisel tedavi hakkında düşünceniz nedir?															
	Karşıyım	12	54.5	10	45.5	13	59.1	9	40.9	12	54.5	10	45.5	22	6.3
	Karşı değilim-İlgilenmiyorum	86	53.1	76	46.9	104	64.2	58	35.8	61	37.7	101	62.3	162	46.6
İlgiliyim-uyguluyorum															
	99	60.4	65	39.6	132	80.5	32	19.5	60	36.6	104	63.4	164	47.1	
	p=0,407		χ²=1,799		p=0,002		χ²=12,416		p=0,260		χ²=2,691				
Hastalığa yakalanınca ilk ne yaparsınız?															
	Sağlık kuruluşuna giderim	98	50.8	95	49.2	125	64.8	68	35.2	76	39.4	117	60.6	193	55.5
	Evdeki ilaçları kullanırım	56	65.1	30	34.9	72	83.7	14	16.3	36	41.9	50	58.1	86	24.7
Alternatif-tamamlayıcı-bitkisel tedavi															
	43	62.3	26	37.7	52	75.4	17	24.6	21	30.4	48	69.6	69	19.8	
	p=0,047		χ²=6,122		p=0,004		χ²=11,114		p=0,307		χ²=2,364				
Bitkisel ürün evde bulundurur musunuz?															
	Evet	64	62.7	38	37.3	83	81.4	19	18.6	36	35.3	66	64.7	102	29.3
	Hayır	133	54.1	113	45.9	166	67.5	80	32.5	97	39.4	149	60.6	246	70.7
Bitkisel ürünlerin yan etkileri var mıdır?															
	Evet	142	53.2	125	46.8	184	68.9	83	31.1	94	35.2	173	64.8	267	76.7
	Hayır	55	67.9	26	32.1	65	80.2	16	19.8	39	48.1	42	51.9	81	23.3
Bitkisel ürünler tıbbi ilaçlarla etkileşime girebilir mi?															
	Evet	129	53.3	113	46.7	170	70.2	72	29.8	79	32.6	163	67.4	242	69.5
	Hayır	68	64.2	38	35.8	79	74.5	27	25.5	54	50.9	52	49.1	106	30.5
Bitkisel ürünler ile ilgili bilgi kaynağı nedir?															
	Medya (TV, gazete)	43	48.3	46	51.7	70	78.7	19	21.3	46	51.7	43	48.3	89	25.6
	İnternet	82	59.9	55	40.1	96	70.1	41	29.9	43	31.4	94	68.6	137	39.4
Kitap, dergi															
	23	79.3	6	20.7	23	79.3	6	20.7	4	13.8	25	86.2	29	8.3	
	Arkadaş, akraba	49	52.7	44	47.3	60	64.5	33	35.5	40	43.0	53	57.0	93	26.7
p=0,021		χ²=9,746		p=0,140		χ²=5,470		p<0,001		χ²=17,776					

*Satır yüzdesi, **Sütun yüzdesi.

TARTIŞMA

Araştırmamızda katılımcıların bitkisel ürün kullanımı ile ilgili sorulara verdikleri cevapların yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna göre karşılaştırması yapılmıştır. Katılımcıların %47.1'i bitkisel tedavilere ilgili olduklarını ve bitkisel tedavi uyguladıklarını belirtirken tüm katılımcıların %6.3'ü bitkisel tedavilere karşı olduklarını belirtmişlerdir. Çalışmamızda 40 yaş ve altında olanların, kadınların ve yüksek eğitim düzeyinde olanların daha yüksek oranda bitkisel ürün kullandıkları görülmüştür. Kadınların daha yüksek oranda bitkisel ürün kullanımı istatistiksel olarak anlamlı derecededir. Literatür araştırmamızda; Türkiye'de bir çalışmada görüşülen kişilerin yarısının bitkisel ilaçlara olumlu baktığı, yaklaşık %60'ının daha önce bitkisel ilaç kullandığı ve bunların da %80'inin olumlu sonuç aldığı belirtilmektedir (12). Öztürk ve ark'ın (13) çalışmasında, çalışma grubunun %68'i geleneksel sağlık uygulamalarından birini kullanırken bu uygulamaların %86.1'i bitkisel ilaç uygulamasıdır ayrıca bu çalışmada kadınlar ve düşük eğitim düzeyi olanlar daha yüksek oranlarda bitkisel tedavilere başvurmaktadır. Yaşlılarda yapılmış Türkiye'de iki farklı çalışmada %62.1 ve %70.7 gibi bitkisel ürün kullanımı oranları saptanmıştır (14-15). Sağlık personellerinde yapılan çalışmada ise kullanılan tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemlerinde, ilk sırada bitkisel tedavi (%56,3) yer almaktadır (16). 2005 yılında Türkiye genelinde farklı bölgelerde yapılan bir çalışmada hekim reçetesi dışında bitkisel ilaç kullanımı en fazla okuryazar olmayan grupta ve 31-40 yaş arası olan grupta bulunmuştur (12). Afrika'da bitkisel ürün kullanımının yaş ve cinsiyete göre karşılaştırması yapıldığı bir çalışmada, kadınların ve 65 yaş üzerinde olanların daha çok bitkisel ürün kullandığı saptanmıştır (17). Almanya'da son bir yılda bitkisel ürün kullanan kişilerin daha yüksek oranda kadın, yüksek eğitimli ve 60 yaş üzeri kişilerden olduğu saptanmıştır (3). Çalışmamızda bitkisel ürün kullanım oranları ve kadınlarda bitkisel ürün kullanımının fazla olması yönünden bulgular, literatür ile benzer bulunmuştur. Araştırmamızda katılımcıların önemli bir kısmının bitkisel tedavilere ilgili olması ve bitkisel tedavi uygulamasının çalışmamızda kadın grubun fazla olması (%71.6) ile de açıklanabileceği düşünülmüştür. Çalışmamızda eğitim düzeyi yüksek ve 40 yaş ve altı kişilerin, istatistiksel olarak anlamlı derecede olmasa da daha fazla bitkisel ürün kullanmış olması literatürden farklılık göstermektedir. Bu durumun 60 yaş üzeri özel sınıflandırma yapılmasından ve kültürel farklılıklardan kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Araştırmamızda katılımcıların %55.5'i ilk olarak sağlık kuruluşuna başvuracağını belirtirken, %19.8'i hastalandıklarında ilk olarak alternatif-tamamlayıcı-bitkisel tedavi kullandıklarını belirtmişlerdir. DSÖ raporunda Gana, Mali, Nijerya ve Zambiya gibi ülkelerde bitkisel ilaçlar, yüksek ateşli çocukların %60'ından fazlası için ilk basamak tedavi olarak görülmektedir (4). Türki-

ye'de bir çalışma ise üniversite öğrencilerinin %40.1'inin hastalandıklarında ilk olarak doktora başvurduğunu, %38.5'inin ise öncelikle bitkisel ürün ve geleneksel yöntemleri uyguladığını belirtmiştir (18). Çalışmamızda hastalık durumunda ilk seçenek olarak bitkisel ürün ya da tamamlayıcı tedavi kullanım oranı diğer çalışmalara göre az olmakla beraber sağlık kuruluşuna başvuruyu azaltabilme riskinden dolayı yüksek bulunmuştur.

Çalışmamızda katılımcıların %76.7'si bitkisel ürünlerinin yan etkisinin olabileceğini, %69.5'i tıbbi ilaçlarla etkileşime girebileceğini belirtmiştir. Öztürk ve ark'ın (13) çalışmasında katılımcıların %17.7'si bitkisel ürün kullanımının zararlı olabileceğine inandıklarını ve bu yüzden kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Üniversite öğrencilerinde yapılan çalışmada öğrencilerin %52.1'i satılan bitkisel ürünlerin güvenli olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir (18). Bitkisel tedavilerin popüler kullanım nedenleri arasında, bitki ilaçlarının doğal olduğu ve daha az yan etkisi olduğu düşüncesi yer almaktadır (19). Oysaki 1996'da Belçika'da 50'den fazla kişi bitkisel bir ürün kullanımından sonra böbrek yetmezliği yaşadığı DSÖ raporlarına yansımıştır (4). Türkiye'de yaşlılarda yapılan çalışmada yaşlıların %52.4'ü bitkisel ürünlerin yan etki potansiyelinin olduğunu ifade ederken, Afrika'daki çalışmada bu oran %15.9'dur (14, 17). Çalışma grubumuzun bitkisel ürünlerin potansiyel zararları ya da yan etkileri konusunda diğer çalışma katılımcılarına göre daha bilinçli olduğu düşünülmüştür.

Çalışmamızda en sık uygulanan bitkisel tedaviler bitki çayları, ihlamur, nane-limon, zencefil gibi daha çok gribal enfeksiyon tedavisinde kullanılan bitkisel ürünlerdir. Literatürde Türkiye ve Almanya'da bizim çalışmamızdaki gibi bitkisel ürün kullanımlarının en çok gribal enfeksiyon durumlarında kullanıldığı çalışmalar saptanmıştır (13, 17, 18). Dedeli ve Karadakovan'ın (14) yaptıkları çalışmada da bizim çalışmamızdaki gibi daha çok gribal enfeksiyon durumlarında kullanılan bitki çayları, ihlamur, rezene, yeşil çay ve sinameki gibi bitkisel ürünlerin kullanıldığı göstermişlerdir.

Çalışmamızda katılımcıların bitkisel ürünler ile ilgili en çok bilgi kaynağı %39.4 ile internet kullanımındır ve katılımcılar bitkisel ürünleri en çok aktarlardan (%76) temin etmektedir. Türkiye'de üniversite öğrencilerinin %21.2'sinin TV programlarından gördüğü, %17.1'inin ise internette okuduğu bitkisel ürün ve tedavi tariflerini uyguladığı bir çalışmada belirtilirken, yaşlıların bitkisel ürün kullanımı konusunda en sık arkadaş, komşu ve akrabalarından etkilendikleri bir başka çalışmada saptanmıştır (14, 18). Sağlık personellerinde yapılan çalışmada, bitkisel ürünler hakkında bilgi edinmek için sağlık çalışanlarının %81,2'sinin televizyon, %55,0'inin internet kullandığını belirtmiştir (16). Günümüzde özellikle internet ortamlarında yer alan bazı ticari sitelerde "bitkiler zararlı değil, yalnızca tedavi eder" gibi yayınlamalar yer almaktadır (20). Almanya'daki çalışmada da katılımcılar, bitkisel ürünler ile ilgili en çok bilgi kaynağı, bizim çalışmamız gibi internetten almaktadır (3).

Bu çalışmanın sınırlılıkları; aile sağlığı merkezlerine başvuranların toplumu temsil etmemesi ve birçok çalışmada yüksek bitkisel ürün kullanımı saptanan kadın grubun çalışmamızda daha fazla yer alması olarak değerlendirilebilir.

Bitkisel ürünlerin zararlarından ve yan etkilerinden dolayı kontrollü kullanımı büyük önem arz etmektedir. Bitkisel preparatlar için ruhsatlandırma, etkinlik ve güvenlik kontrolü ile ilgili ülkelere büyük sorumluluklar düşmektedir.

KAYNAKLAR

1. WHO. Traditional Medicine. [Erişim tarihi: 02.03.2020]. https://www.who.int/healthtopics/traditional-complementary-and-integrative-medicine#tab=tab_1.
2. Gurib-Fakim A. Medicinal plants: traditions of yesterday and drugs of tomorrow. *Mol Aspects Med* 2006; 27: 1-93.
3. Welz AN, Emberger-Klein A, Menrad K. The importance of herbal medicine use in the German health-care system: prevalence, usage pattern, and influencing factors. *BMC Health Services Research* 2019; 19: 952-63.
4. WHO Traditional medicine Executive Board 111th Session Provisional agenda item 57 World Health Organization. Report by the Secretariat 2002.
5. Oyebode O, Kandala NB, Chilton PJ, Lilford RJ. Use of traditional medicine in middle-income countries: a WHO-SAGE study. *Health Policy Plan* 2016; 31: 984-91.
6. TC Resmi Gazete. Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği. 6 Ekim 2010. Sayı: 27721 Başbakanlık Basımevi Ankara.
7. Kurt E, Bavbek S, Pasaoglu G, Abadoglu O, Mırsırlıgil Z. Use of Alternative Medicine by Allergic Patients in Turkey. *Allergol Immunopathol* 2004; 32: 289-94.
8. Özbek H. Cinsel ve jinekolojik sorunların tedavisinde bitkilerin kullanımı. *Van Tıp Dergisi* 2005; 12: 170-4.
9. Gün Ç, Demirci N. Menopozda bitkisel tedavi kullanımı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 2015; 24: 520-30.
10. Gürhan G, Ezer N. Halk arasında hemoroit tedavisinde kullanılan bitkiler-I. Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi 2004; 1: 37-60.
11. Yavuz M, İlçe AÖ, Kaymakçı Ş, Bildik G, Dırmalı A. Meme kanserli hastaların tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemlerini kullanma durumlarının incelenmesi. *Türkiye Klinikleri J Med Sci* 2007; 27: 680-6.
12. Koçtürk OM, Kalafatçılar ÖA, Özbilgin N, Atabay H. Türkiye'de bitkisel ilaçlara bakış. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 2009; 46: 209-14.
13. Öztürk M, Uskun E, Özdemir R, Çınar M, Alptekin F, Doğan M. Isparta İli'nde Halkın Geleneksel Tedavi Tercihi. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics-Law and History* 2005; 13: 179-86.
14. Dedeli Ö, Karadakovan A. Yaşlı bireylerde ilaç kullanımı, tamamlayıcı ve alternatif tedavi uygulamalarının incelenmesi. *Spatula DD* 2011; 1: 23-32.
15. Sağkal T, Demiral S, Odabaş H, Altunok E. Kırsal kesimde yaşayan yaşlı bireylerin tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemlerini kullanma durumları. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi* 2013; 27: 19-26.

16. Lafçı D, Kaşıkçı MK. Yataklı sağlık kuruluşunda görev yapan sağlık personelinin tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemlerini bilme ve kullanma durumları. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 2014; 3: 1114-31.
17. Mahomoodally MF, Roumya B. Associations between the use of herbal therapy and sociodemographic factors. Spatula DD 2013; 3: 59-68.
18. Sucaklı MH, Ölmez S, Keten HS, Yenicesu C, Sarı N, Çelik M. Üniversite öğrencilerinin bitkisel ürünleri kullanım özelliklerinin değerlendirilmesi. Medicine Science 2014; 3: 1352-60.
19. Lazarou R, Heinrich M. Herbal medicine: Who cares? The changing views on medicinal plants and their roles in British lifestyle. Phytoter Res 2019; 33: 2409-20.
20. Dahl NV. Alternative Medicine and Nephrology Series Editor: Naomi V. Dahl: Herbs and Supplements in Dialysis Patients: Panacea or Poison? In Seminars in dialysis (Vol. 14, No. 3, pp. 186-192). Boston, MA, USA: Blackwell Science Inc 2001.

ProvaBaskısı

Yavuzalp SOLAK
Erhan KAYA
Banu Elçin YOLDAŞCAN

0000-0001-5274-7606
0000-0001-7458-3024
0000-0003-2254-6622